

Парфьонов Ігор Вікторович

здобувач кафедри управління проектами

ОРИДУ НАДУ при Президентові України

ПУБЛІЧНИЙ ВЕКТОР ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано наукові підходи щодо формування закономірностей та парадигм регіонального розвитку та встановлено наявність кількох загально визнаних концептуальних принципів ефективного регіонального розвитку: забезпечення конкретності та адресності державно-управлінського впливу; налагодження ефективного механізму публічних консультацій органів влади з громадянами та групами інтересів у процесі розроблення державної регіональної політики та регіональних стратегій розвитку; запровадження проектного підходу в механізм державного регулювання регіонального розвитку. Доведено, що пріоритетність реформування чинної системи державного регулювання регіонального розвитку у формат публічної політики забезпечується певними трансформаціями моделей управління регіональним розвитком – від галузевого до програмно-цільового і проектно-орієнтованого.

Ключові слова: публічне управління, публічна політика, публічна сфера, проектний підхід, нова парадигма регіонального розвитку, проектне управління в сфері регіонального розвитку.

Parfenov Igor

PUBLIC VECTOR OF FORMATION OF A NEW PARADIGM OF REGIONAL DEVELOPMENT

The article analysis of scientific approaches to the formation of patterns and paradigms of regional development and established the presence of several conceptual principles universally effective regional development: providing concrete and targeted public-managerial influence; establish an effective mechanism for public consultation

authorities with citizens and stakeholders in the development process of regional policy and regional development strategies; implementation of the project approach to the mechanism of state regulation of regional development. It is proved that the priority of reforming the current system of state regulation of regional development in the format of public policy provided a transformation model of regional development – from industry to program-based and project-oriented.

Keywords: public administration, public policy, public sphere, project approach, a new paradigm of regional development, project management in the field of regional development.

Парфенов Игорь Викторович

ПУБЛИЧНЫЙ ВЕКТОР ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

В статье проанализированы научные подходы к формированию закономерностей и парадигм регионального развития и установлено наличие нескольких общепризнанных концептуальных принципов эффективного регионального развития: обеспечение конкретности и адресности государственно-управленческого воздействия; налаживание эффективного механизма публичных консультаций органов власти с гражданами и группами интересов в процессе разработки государственной региональной политики и региональных стратегий развития; внедрение проектного подхода в механизм государственного регулирования регионального развития. Доказано, что приоритетность реформирования действующей системы государственного регулирования регионального развития в формат публичной политики обеспечивается определенными трансформациями моделей управления региональным развитием – от отраслевого к программно-целевому и проектно-ориентированному.

Ключевые слова: публичное управление, публичная политика, публичная сфера, проектный подход, новая парадигма регионального развития, проектное управление в сфере регионального развития.

Постановка проблеми. У сучасних умовах об'єктивно актуалізувалося творення механізмів прийняття політичних рішень у сфері регіонального розвитку через досягнення політичного консенсусу та стабільності інтересів різних інститутів та суб'єктів політичної влади. Піднесення значущості формування та вдосконалення системи державного регулювання регіонального розвитку, відповідаючи запитам кожного громадянина, передбачає зміцнення засад демократичної ідеології в контексті ринкової економіки та публічної політики. На сьогодні надзвичайно актуальною є зміна ідеології традиційної соціально-економічної діяльності в регіонах. Йдеться про гармонізацію соціальних, екологічних та економічних інтересів регіонального розвитку, включення понять «публічні інтереси» та «узгодження інтересів зацікавлених сторін» у систему політико-управлінських відносин на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час визначення передумов, особливостей, проблем і пріоритетів регіонального розвитку та формування нової парадигми важливе значення мали наукові праці таких відомих вчених-регіоналістів, як: О. Гранберга, М. Долішній, Б. Буркинський, Є. Белякової, В. Реутова., Ю. Сурмина, Л. Чернюка, Д. Клиновий, Т. Пепа. В основу деталізації суті реформ як складника регіонального розвитку було покладено наукові здобутки В. Горбатенка, С. Кравченка, В. Полтерович та низку енциклопедичних видань. Питаннями впровадження методології управління проектами в сферу державного регулювання регіонального розвитку присвячено багато праць Т. Безверхнюк, С. Бушуєва, В. Бикова, В. Буркова, Н. Драгомирецької, В. Рача, Ю. Шарова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Аналіз наукового доробку в цій сфері свідчить, що в Україні лише формується нова парадигма регіонального розвитку у форматі публічної політики в аспекті реалізації публічних інтересів через проекти і програми. Тому дослідження цього питання є актуальним у науковому і в практичному аспектах.

Мета статті полягає у визначенні панівної концепції сучасної парадигми регіонального розвитку з визначенням принципів її розвитку в аспекті реалізації публічних інтересів через проекти і програми.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний арсенал регіонального управління в більшості країн досить великий, а його розробки втілювалися в умовах реформування економіки окремих держав. Зокрема, йдеться про: посткейнсіанську теорію, неокласичний регіональний підхід, теорію незбалансованого розвитку, суспільні теорії регіоналізму. Кожна із зазначених теорій у певні історичні періоди стала базою для розроблення державних програм регіонального розвитку. Європейська ринкова модель регіонального управління свого часу пройшла три методологічні парадигми: невідкладна допомога кризовим регіонам (кінець 20-х–40 роки ХХ ст.); міжрегіональний перерозподіл економічного зростання з орієнтацією на збалансований регіональний розвиток, створення полюсів зростання (1950–1970 роки); реструктуризація регіонів (середина 1970-х–кінець 1980-х років), що спирається на неокласичні й технологічні теорії та орієнтована на максимальне використання внутрішнього потенціалу кожного регіону, підтримку малого і середнього бізнесу.

Нині формується нова парадигма – регіональний саморозвиток, що ґрунтується на базі врахування інтересів регіонів і покладання відповідальності за розвиток регіонів на місцеву владу. Оскільки у більшості європейських країн методологічні підходи послідовно змінювалися на різних етапах розвитку та з урахуванням вимог часу, то Україні необхідно пройти багаторічний період еволюції регіонального управління за малий проміжок часу.

Загальносистемними закономірностями регіонального розвитку є постійно дієві та глобальні закономірності [5, с. 23], а комплексність регіонального розвитку також визначають не як практичний вияв економічних законів, а як умову розвитку регіональних господарських систем загалом. При цьому «якщо комплексність – ступінь взаємопов'язаності елементів системи, то комплексний розвиток – це динаміка цілеспрямованих змін елементів комплексу і взаємозв'язків між його складовими» [19, с. 721]. Тому у результаті дії

загальновідомих економічних законів та вказаних закономірностей регіонального розвитку створюються умови для формування регіональних промислових агломерацій як основи для подальшого розвитку нових, більш вдосконалених форм організації продуктивних сил, зокрема інноваційного характеру.

Визначимось із поняттям «регіональний розвиток», яке у сучасній регіоналістиці має різні підходи, що залежать, передусім, від розуміння суті регіону й тісно пов'язані з проблемами державного впливу на економічний, соціальний та політичний розвиток регіону. Проте, чітка ідентифікація процесу розвитку практично відсутня. Багатогранність регіональної соціально-еколого-економічної системи, що виявляється в різних аспектах (управлінському, організаційному, технологічному тощо), спричиняє багатовимірність поняття «розвиток».

Дослідження регіонального розвитку, котрий є одночасно об'єктивним процесом, що відбувається внаслідок історичних, географічних та інших чинників, і суб'єктивним процесом, що опосередковується правильно підібраними державними регулятивними й управлінськими діями, потребує розкриття його змісту як:

- процесу, в результаті якого відбувається якісна зміна системи, що наділяє її здібністю до зростання кількісних показників;
- об'єкту державно-управлінського впливу, що позначається на можливості реалізації принципу відповідності суб'єкта управління об'єктові [1, с. 46–47].

Загалом же в науці існує велика кількість визначень поняття «регіональний розвиток», виведених науковцями різних галузей знань, які досить повно характеризують уявлення про регіональний розвиток як про позитивні зміни у системі, і, безперечно, кожне з них має право на існування, однак, на наш погляд, ці визначення не дозволяють чітко ідентифікувати власне процес розвитку (як окремого регіону, так і регіонального розвитку країни загалом). Щоб повністю розкрити сутність регіонального розвитку, необхідно досліджувати його як багатовимірне явище.

На вибір моделі (стратегії) регіонального розвитку впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. Перші формуються внаслідок історичних, географічних, екологічних, етнічних чинників і виявляються у здатності регіональної системи до самоорганізації. Другі – це цілі, пріоритети та інтереси, які є результатом суб'єкт-суб'єктних відносин на регіональному рівні і виявляються в направлених (регульованих) змінах регіональної системи. При цьому специфіка регіональних соціально-еколого-економічних систем полягає в тому, що процеси розвитку і самоорганізації, які переводять систему до нового стану, протікають через свідомі дії людей. Відповідно, на регіональному рівні має йтися про вибір варіантів політики розвитку, враховуючи той факт, що розвиток регіону є одночасно об'єктивним і суб'єктивним процесом.

Новий підхід до побудови парадигми регіонального розвитку сприяє більшою мірою міжрегіональній інтеграції та на цьому підґрунті синтезує в собі основні положення чотирьох парадигм, висунутих О. Гранбергом, проте не враховує виклики сучасності, зокрема інтернаціоналізації та глобалізації. Тому, на думку О. Белякової, побудова нової парадигми регіонального розвитку можлива на основі аналізу концептуальних теоретичних положень та основних принципів регіонального розвитку, відповідно до яких регіон слід розглядати як двоїсту систему у такій практичній площині [2]:

- частина світового економічного простору з відповідною ресурсною базою для розвитку та наявністю певної свободи дії в частині включення регіону у світову економіку;

- самодостатня одиниця – суб'єкт народногосподарського комплексу країни з відповідними обов'язками та правами щодо здійснення регіонального розвитку, зокрема «досягнення найкращої структури валового регіонального продукту».

Таким чином, зазначені вище регіональні парадигми повинні чітко вписуватися в глобальну економічну модель регіонального розвитку держави. На думку В. Реутова, теорія систем передбачає, що складники вищого порядку повинні узгоджуватися зі складниками нижчого порядку. Тобто регіон є відкритою поліструктурною системою, яка має безліч стійких зв'язків з іншими

економічними утвореннями подібного рангу, які, своєю чергою, визначають існування таксону вищого порядку. Тому оптимізація основних домінант глобальної соціально-економічної моделі є вкрай важливою [11].

З огляду на основні положення стратегії розвитку України «Стратегія – 2020» [15], де задекларовано 60 реформ у 8 пріоритетних сферах розвитку країни, та основні цілі Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [9] важливого значення набуває необхідність формування механізмів проектного управління, що сприятиме ефективному державному управлінню у сфері регіонального розвитку. Найпотужніші зусилля держави спрямовані на оперативне подолання системних кризових явищ в режимі постійного зв'язку з експертами та громадянським суспільством шляхом проведення безлічі реформ.

У сучасному світі реформи визнані найкращим шляхом прогресивного розвитку суспільства. Навіть його глибокі, докорінні перетворення здійснюються з опертям на комплекс реформ. На сьогодні реформи розглядаються як найбільш імовірна форма подальшого розвитку постіндустріальних суспільств [20, с. 951].

У найзагальнішому розумінні реформа – це перетворення, зміна, перевлаштування чого-небудь [13, с. 712; 17, с. 597]. При цьому перетворення означає внесення корінних змін, перероблення у щось інше, переведення в інший стан, надання нового вигляду тощо, а перевлаштування – влаштування (обладнання, налагодження) заново, по-іншому [13, с. 380; 7, с. 306]. Таким чином реформа – це така зміна, що передбачає перехід певного об'єкта у новий якісний стан.

Будь-яка реформа спрямована на певне удосконалення, тобто усунення або виправлення недоліків, помилок, підвищення ефективності роботи певної системи тощо [21, с. 1188]. Зокрема, існує визначення реформи як перетворення з метою покращення [8, с. 9]. Таким чином, реформи спрямовані на прогресивний розвиток суспільства, але водночас покликані зберегти існування певних соціально-політичних, економічних чи ідеологічних структур, інститутів тощо [18, с. 481; 14, с. 451]. Важливою характеристикою реформ є відносно повільний і поступовий характер змін, які завдяки цьому відбуваються спокійніше та

природніше для суспільства, ніж революції [16, с. 113]. У цьому зв'язку реформи відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності суспільного розвитку, який стимулюється передбачуваними змінами, ефективними нововведеннями, що не ведуть до деструктивного зламу чинного порядку [14, с. 458]. Зокрема, науковці наголошують на корисності для будь-якого суспільства політичних реформ, оскільки вони забезпечують запобігання насильницьким методам, конфронтації й політичним конфліктам, безкризовий прогресивний розвиток і поступове вдосконалення політичної системи суспільства [18, с. 480].

Загалом же реформи як якісні еволюційні суспільні зміни мають такі визначальні характеристики:

- спрямованість на прогресивний суспільний розвиток, тобто на підвищення якості життя переважної більшості громадян країни;

- відносно повільний та поступовий характер змін, що сприяє їх органічності для суспільства, стабільності суспільного розвитку, уникненню насильницьких методів і кризових явищ;

- здійснення під проводом державної влади, тому її дієдатність та ефективність має ключове значення для успішного реформування;

- цілеспрямованість, тобто неможливість здійснення реформ без чіткого цілепокладання;

- законність, що зумовлює важливість конституційного і законодавчого забезпечення реформаторських змін;

- збереження основ чинного ладу, що, з урахуванням наявності конституцій у більшості сучасних держав, доцільно трактувати так, що реформи не порушують основ саме конституційного ладу [6, с. 20].

Управління змінами є процесом пошуку і вирішення проблем. Керувати змінами – значить рухатися від проблемного стану до стану вирішеної проблеми. В основі управління змінами лежать назва і визначення проблеми зміни. У цьому процесі визначається майбутній стан, описується і визначається нинішній стан, а також приймаються рішення щодо структурованого, організованого процесу переходу від одного стану до іншого. Чим раніше розглядати можливість зміни,

тим більше можливостей буде в учасників процесу передбачити й виокремити умови та ризики, які могли не розглядатися в плані початкового проекту.

Сучасні соціальні реформи в Україні, метою яких є підвищення ефективності соціальної політики уряду, передбачають модернізацію сфери соціального забезпечення й соціального захисту, створення нових або реорганізацію багатьох чинних соціальних установ, впровадження нових видів і методів соціальної роботи. Масштабність та інноваційність соціальних реформ потребують відповідних механізмів їх впровадження, тому надзвичайно актуальним стає використання такого потужного інструменту управління змінами у суспільстві, як проектування.

Проектуванням охоплено всі сфери життєдіяльності людини та суспільства. Воно тісно взаємодіє з усіма функціями управління і, будучи формою вироблення і прийняття рішення, є важливим елементом циклу управління, забезпечує реалізацію інших його функцій. Воно є попереднім відтворенням дійсності, створенням прототипу передбачуваного об'єкта, явища чи процесу за допомогою специфічних методів. Воно застосовується як для розробки різних варіантів вирішення нових соціальних проблем, так і для складання соціальних планів та програм з регулювання видозмінених, хоч і вже відомих, соціальних процесів та явищ [4].

Проектування – це науково обґрунтоване визначення варіантів планового розвитку різноманітних процесів і явищ, спрямоване на перетворення конкретних соціальних інститутів. Проектування є одним з елементів передпланової діяльності під час розробки можливих варіантів певного рішення. Це різновид управлінської діяльності, який може широко застосовуватись для розробки різноманітних програм [3]. Отже, проектування – це особливий вид управлінської технології на основі проектного підходу. Основу проектного підходу в управлінні складає погляд на проект як на керовану зміну початкового стану будь-якої системи (наприклад, держави, регіону, організації чи підприємства), пов'язану з витратою часу й коштів. Дослідження процесу й регулювання змін, здійснюваних

за задалегідь розробленими правилами в межах бюджету і тимчасових обмежень, складають суть управління проектами.

Таким чином, проектування як інноваційна творча діяльність спрямоване на виявлення причин виникнення проблем, аналіз реального стану об'єкта, розробку шляхів і засобів досягнення проектної мети. Проектування здійснюється за допомогою відповідної управлінської технології. Потенційні можливості проектного підходу дозволяють: уявити ідеальну модель функціонування та розвитку певного об'єкта; змалювати реальні та перспективні завдання стосовно досліджуваного об'єкта; визначити механізми досягнення цілей та їх взаємозв'язок; спроектувати новий образ та структуру досліджуваного явища через відповідні програми; порівняти ідеально побудовані зразки розвитку об'єкта з формами та етапами його реального функціонування.

Проектування у сфері державного управління – це метод ефективного управління проектами і програмами, направленими на реалізацію різноманітних державно-управлінських реформ. У таких програмах суб'єктами виступають органи влади й державні організації, яким за результатами програми зобов'язуються нові норми, внаслідок чого очікується покращення становища громадян як кінцевих бенефіціарів програми. Тому проектування – це інструментарій, що дозволить органам публічної влади використовувати методи прогнозування, планування, програмно-цільового управління з метою проектування управлінських дій у тій чи іншій сфері суспільного життя.

Відповідно проект у сфері регіонального розвитку пропонуємо розглядати як комплекс взаємопов'язаних логічно-структурованих завдань і заходів, упорядкованих у масштабі часу, який спрямовано на вирішення найважливіших проблем розвитку адміністративно-територіальних одиниць чи територіальних громад і здійснюється в умовах фінансових та інших ресурсних обмежень у визначені терміни. Отже, проектне управління у сфері регіонального розвитку слід розглядати як технологію конвергенції методів прогнозування, планування, програмно-цільового підходу з метою проектування управлінських дій для ефективного управління проектами і програми, в яких суб'єктами виступають

органи публічної влади і публічні організації, яким за результатами програми зобов'язуються нові норми, внаслідок чого очікується покращення положення громадян, як кінцевих бенефіціарів результатів проекту.

Проведений аналіз наукових підходів щодо формування закономірностей та парадигм регіонального розвитку засвідчив наявність кількох загальновизнаних концептуальних принципів ефективного регіонального розвитку:

- забезпечення конкретності та адресності державно-управлінського впливу;
- налагодження ефективного механізму публічних консультацій органів влади з громадянами та групами інтересів у процесі розроблення державної регіональної політики та регіональних стратегій розвитку;
- запровадження проектного підходу в механізм державного регулювання регіонального розвитку.

Спостерігається певна трансформація моделей управління регіональним розвитком: від галузевого до програмно-цільового і проектно-орієнтованого, що свідчить про пріоритетність реформування чинної системи державного регулювання регіонального розвитку у формат публічної політики.

Таким чином, назріла необхідність обґрунтування публічного вектору у формуванні нової парадигми регіонального розвитку та визначення терміну публічність, публічне управління, публічна політика та публічна сфера.

Отже публічність як загальний принцип державного управління означає відкритість та прозорість функціонування виконавчої влади, забезпечує зв'язок її органів та посадових осіб із суспільством, громадянами. Принцип публічності передбачає відкритість виконавчої влади, прозорість діяльності апарату державного управління для громадян через право впливу останніх на діяльність органів влади та їх посадових осіб; урахування думки громадськості під час ухвалення державно-управлінських рішень; громадський контроль за діяльністю управлінського апарату та інші види контролю за дотриманням конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян.

Варто наголосити на тому, що публічне управління не є якимось нейтральним, технічним процесом, а навпаки є діяльністю, яка тісно пов'язана з політикою, законом та громадянським суспільством. Публічне управління – це діяльність, яка забезпечує ефективне функціонування цілої системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування і передбачає широке залучення різних зацікавлених сторін до розробки та реалізації державної політики.

Складне переплетіння політики та управління, яке й створило публічну політику, сьогодні знаходить своє відображення у сучасних концепціях врядування Governance, New Public Governance, Good Governance, у яких публічна політика виступає як ціль і водночас як результат державного управління.

В результаті аналізу основних підходів до тлумачення змісту та суті поняття [10, с. 186–187] визначаємо публічну політику як засновану на механізмах публічного узгодження інтересів заінтересованих сторін політику органів публічного управління, спрямовану на досягнення суспільнозначимих цілей та вирішення суспільно важливих завдань.

Разом із політологом Л. Ніковською, В. Якимець пропонує таке визначення публічної політики – «це діяльність, яка характеризується системною взаємодією держави, бізнесу, некомерційного співтовариства, різноманітних соціальних, професійних груп та верств, громадських об'єднань з приводу «реалізації особистих та суспільних інтересів; виробництва, розподілу та використання суспільних ресурсів та благ з урахуванням волевиявлення населення певних територій» [12, с. 531]. Аналізуючи доробок науковців, можна стверджувати, що структуру публічної політики складають публічна сфера, публічність, суспільний інтерес, публічність інтересу. Публічна політика завжди зорієнтована на результат, і в цьому виявляється її інструментальний характер, а також на забезпечення суспільного інтересу (на відміну від таких варіантів, як «державний інтерес», «корпоративний інтерес», «приватний інтерес»). За певних політичних режимів держава може блокувати та «відмовлятися» від санкціонування певних суспільних інтересів, і вони ніколи не набувають статусу публічного інтересу.

Завдання публічної політики – створити механізми виявлення і забезпечення суспільного інтересу. «Публічність» передбачає здійснення різних видів діяльності для досягнення суспільних цілей. Відповідно публічність інтересу означає, що його суб'єктом (носієм) є суспільство як органічне ціле.

Публічний вектор формування нової парадигми регіонального розвитку сприяє суттєвому підвищенню ролі територіальних громад та інших цільових груп безпосередньо у процесі розроблення державної регіональної політики та реалізації регіональних стратегій розвитку, що, своєю чергою, наділяє їх новими можливостями та повноваженнями. Тобто територіальні громади як основні цільові групи мають бути готові до активної участі та залучатися до вирішення найважливіших проблем розвитку регіону в умовах фінансових та інших ресурсних обмежень у визначені терміни. Основна мета при цьому – це задоволення потреб та узгодження інтересів всіх заінтересованих сторін, що становить собою цінність регіонального проекту. Цінність проекту – це зміна соціального становища бенефіціара в результаті використання продукту проекту. Цінність проекту регіонального розвитку – це позитивні зміни, які настають внаслідок реалізації проекту й відповідають очікуванням його стейкхолдерів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Аналіз наукових підходів щодо формування закономірностей та парадигм регіонального розвитку засвідчив наявність кількох загально визнаних концептуальних принципів ефективного регіонального розвитку: забезпечення конкретності та адресності державно-управлінського впливу; налагодження ефективного механізму публічних консультацій органів влади з громадянами та групами інтересів у процесі розроблення державної регіональної політики та регіональних стратегій розвитку; запровадження проектного підходу в механізм державного регулювання регіонального розвитку. Спостерігається певна трансформація моделей управління регіональним розвитком: від галузевого до програмно-цільового і проектно-орієнтованого, що свідчить про пріоритетність

реформування чинної системи державного регулювання регіонального розвитку у формат публічної політики.

Література.

1. Безверхнюк Т. Система ресурсного забезпечення регіонального управління: концептуальні засади розбудови і механізми функціонування : дис. ... доктора наук з державного управління за спец. 25.00.02 – «Механізми державного управління» / Т. Безверхнюк ; ОРІДУ НАДУ при Президентіві України. – Одеса. – 2009. – 441 с.

2. Белякова Е. Новая парадигма регионального развития / Е. Белякова // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 2(30) [Електронний ресурс] – Режим доступа к журналу: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=25609>.

3. Горбатенко В. Аналіз майбутнього та його роль в управлінні соціально-політичними процесами / В. Горбатенко // Український центр політичного менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219>.

4. Инновационные механизмы управления программами развития : монография / Н. Азаров, Ф. Ярошенко, С. Бушуев. – К. : Саммит-Книга, 2011. – 528 с.

5. Клиновий Д. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка України: навч. посіб. / Д. Клиновий, Т. Пепа; за наук. ред. Л. Чернюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 728 с.

6. Кравченко С. Теоретичне розуміння реформ як форми суспільних змін / С. Кравченко // Вісник НАДУ при Президентіві України. – К. : НАДУ, 2010. – Вип 2 (4). – С. 14–21.

7. Новый тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. : В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконіт, 2001. – Т. 3 : О–Р. – 2001. – 927 с.

8. Полтерович В. Элементы теории реформ : монография / В. Полтерович. – М. : Экономика, 2007. – 448 с.

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 «Про затвердження Державної Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

10. Публічна чи державна політика – вітчизняна дилема вибору / С. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович // Вісник Національної академії державного управління. – К. : НАДУ, 2012. – Вип. 4 (25). – С. 185–196.

11. Реутов В. Закономірності і парадигми регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В. Реутов // Ефективна економіка. – 2010. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=319>.

12. Россия в глобальном мире: Институты и стратегии политического взаимодействия : материалы VI Всерос. конгресса политологов / Москва, 22–24 нояб. 2012 г. / [под ред. О. Гаман-Голутвиной]. – М. : Рос. ассоц. полит. науки, 2012. – 604 с.

13. Словарь русского языка : в 4 т. / [ред. А. Евгеньева]. – 3-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1985. – Т. 3 : П–Р. – 1987. – 752 с.

14. Соціологія : корот. енцикл. слов. / [заг. ред. В. Волович]. – К. : Укр. Центр духов. культури, 1998. – 736 с.

15. Стратегія реформ 2020 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/31289.html>.

16. Сурмин Ю. Теория социальных технологий : учеб. пособие / Ю. Сурмин, Н. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 608 с.

17. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / [уклад. : О. Скопненко, Т. Цимбалюк]. - К. : Довіра, 2006. – 789 с.

18. Філософія політики : корот. енцикл. слов. / [авт.-упоряд. В. П. Андрущенко та ін.]. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.

19. Чернюк Л. Комплексність як невід’ємна умова ефективного розвитку регіональних господарських систем / Л. Чернюк // Матеріали Міжнар. наук.-

практ. конф. [«Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи»], (Київ, 26 листоп. 2009 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. економ. ун.-т ім. В. Гетьмана», Рада по вивч. продукт. сил України НАН України [та ін.]. – Київ: ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана», 2009. – С. 720–723.

20. Юридическая энциклопедия / [отв. ред. Б. Топорнин]. – М. : Юристъ, 2001. – 1272 с.

21. Longman dictionary of contemporary english / [direct. by D. Summers]. – 3d ed. – Harlow : Longman Group, 1995. – 1690 p.